

N. Rózsa Erzsébet

9/11 és az arab világ

A szerző a 2001. szeptember 11-i terrortámadásnak és azt követő évek amerikai politikájának közel-keleti hatásait foglalja össze tíz év távlatából, elsősorban az arab világra fókuszálva.

A 2001. szeptember 11-i terrorcselekmények közel-keleti hatásait vizsgálva az első megállapítás, amit tehetünk, hogy az események – talán egy nagyon rövid kezdeti szakasztól eltekintve – elsősorban az Egyesült Államok szeptember 11-ét követő lépéseinek, tevékenységének a következményei, azokra adott válaszok és reakciók. Közvetlen, az eseményekre adott spontán reakció a Közel-Keleten viszonylag kevés volt. Leginkább kimerült a szimpátia és a „csak azt kapta, amit megérdemelt” érzelmi megnyilvánulásokban, mind a hivatalos retorikában, mind a közvéleményben. Valamilyen módon azonban mindkét megnyilvánulás azt jelezte, hogy – a Közel-Keleten először – az Egyesült Államok legyőzhetetlenségének mítosza megdőlt. (Érdekes módon a közel-keleti kontextusban sem Pearl Harbour, sem Vietnam, de még a teheráni amerikai követség és tűzdráma sem bírta ilyen jelentéssel, jelentőséggel.) Ugyanakkor az arab országokban egyfajta pozitív várakozás is érzékelhető volt, hogy az arab kormányzatokat is fenyegető terrorizmussal szemben immár valóban maguk mellett tudhatják az Egyesült Államokat. (Emlékezetes, hogy 1996-ban nemzetközi terrorizmus-ellenes konferenciára került sor az egyiptomi Sarm es-Sejkbén arab és izraeli vezetők, valamint Bill Clinton amerikai és Borisz Jelcin orosz

elnök részvételével. A konferenciát azonban tényleges együttműködés nem követte.) Ez a pozitív várakozás egyben azt is magába foglalta, hogy az Egyesült Államok – az arab közvélemény és részben az arab hivatalos vélemény által is terrorista államnak tartott – Izraellel szemben is hajlandó lesz lépéseket tenni. Nem véletlenül figyelmeztette Ariel Saron izraeli miniszterelnök a nyugati demokráciákat, elsősorban az Egyesült Államokat, hogy ne próbálják Izrael rovására megnyerni az arabok támogatását.

A másik megállapítás, hogy a Közel-Kelet fogalmának földrajzi, politikai és etnikai értelemben vett tartalma és jelentősége a 2001. szeptember 11-ét követő események folyamatában többször is változott. Emlékezetes, hogy az első napokban Szaúd-Arábia állt a figyelem előterében, mivel a merénylők többsége és maga Oszáma bin Láden is Szaúd-Arábiából származott. A Bush-kormányzat számára ez meglehetősen zavaró volt, hiszen a szaúdi monarchia az Egyesült Államok egyik legjobb szövetségesének számított és számít a térségben. (A Bush-adminisztráció vezető tisztviselői és az szaúdi olajvállalatok közötti szoros kapcsolatok máig az egyik legnagyobb „konspirációs” témát jelentik – lásd például Michael Moore 9/11 című filmjét.) Részben emiatt, részben a már emlí-

tett 1996-os terrorizmus elleni kezdeményezés miatt a merényleteket követő néhány hétben a Bush-kormányzat egyértelműen az arab országok támogatását kereste. 2003-ban George W. Bush elnök a „tágabb Közel-Kelet” kezdeményezésben a Közel-Kelet határait Marokkótól Indonéziáig és Kínáig, Közép-Ázsiától Fekete-Afrikáig jelölte ki, azaz gyakorlatilag az egész iszlám világra kiterjesztette. Mindemellett időszakosan egyes események hatására egy-egy ország vagy országcsoport testesíti meg a Közel-Keletet, miközben más, földrajzilag szintén a térséghez tartozó országról gyakran szó sem esik. (Például az arab Maghreb jószerivel csak akkor kapott némi figyelmet, amikor valamelyik államában terrorcselekményre került sor.) Ugyanakkor területen kívüli, azaz olyan országokban és régiókban lejátszódó folyamatok is fókuszba kerülhetnek, amelyekben jelentősebb közel-keleti eredetű népesség él: azaz a Közel-Kelet még kiterjedtebb értelmezést is nyerhet. Az Egyesült Államokban a terrorcselekmények után hirtelen megerősödött az arab és iszlámfóbia, és számos, arab és/vagy muszlim személy és/vagy közösség ellen történtek atrocitások. Az európai iszlámfóbia ugyan alapvetően más okokra vezethető vissza, de a szeptember 11-i merényletek és az azokat követő politikai változások alakulásában jelentős szerepet játszottak. Ez a komplex módon értelmezett Közel-Kelet az elmúlt tíz évben saját relatív fontosságánál jóval nagyobb figyelmet kapott, és mai helyét az amerikai és a világpolitikai agendán szintén részben olyan folyamatoknak, ügyeknek köszönheti, melyek eredete vagy kiváltó oka – közvetve vagy közvetlenül – a 2001. szeptember 11-i merényletekben keresendő. (Egy 2008-as közvélemény-kutatás adatai szerint a megkérdezett amerikai nemzetközi kapcsola-

tokkal foglalkozó professzorok 46 százaléka tartotta a Közel-Keletet a világ stratégiaileg legfontosabb térségének, miközben mindössze 11 százalékuk gondolta úgy, hogy húsz év múlva is a Közel-Kelet lesz a legfontosabb.) A terjedelmi korlátok miatt a jelen tanulmány elsősorban az arab országokra, az „arab világra” fókuszál; a Közel-Kelet más szereplőire legfeljebb csak utalás történik.

Az arab világ külső kihívásai

Közismert, hogy az arab világ egy olyan elhúzódó modernizációs válságon megy keresztül, amelynek kezdete egybeesik az európai gyarmatosítás és nagyhatalmi versengés kezdetével, így a modernizáció hangsúlyozottan az európai – nyugati – értelemben vett modernizációt jelenti, még akkor is, ha az arab világban voltak és vannak saját, endogén modernizációs törekvések is. Ezzel párhuzamosan a 20. század végétől a nemzetközi rendszert általában jellemző globalizáció is alakítja a térség politikai, gazdasági és társadalmi viszonyait, így a két folyamat – a modernizáció és a globalizáció – összefonódva, egymást erősítve és egymás részeként érzékelve jelenik meg a térségben. Mivel mindkettő gyakran erőszakosan, a térség realitásait, saját viszonyait figyelmen kívül hagyva kívülről és valamely külső hatalomhoz köthetően jelentkezik, a velük, azaz az idegen hatással szemben fellépő, saját értekeket előtérbe helyező, a térség viszonyait azok alapján elképzelő bármiféle kezdeményezés – nyugati szemszögből nézve – eleve csak konzervatív, elmara-

dott, lokális és provinciális lehet. A térség és az arab világ belső folyamataiban azonban a külső erők hatása alatt, de azoktól függetlenül is zajlanak. A „külső” és a „belső”

folyamatok egymáshoz való viszonya, relatív dominanciája viszont folyamatosan változik, de egyúttal ugyanazt a kettősséget tükrözi, amely a kortárs arab társadalmakat is jellemzi, és amely leginkább a „virtuális tér–reális tér” paradigmával írható le.

„Az arab nemzetállamok politikai sajátosságairól azt állíthatjuk, hogy a modern arab nemzetállamok olyan politikai rendszert alkotnak, amelyben egyszerre vannak jelen az uralkodói jogokat átörökítő, archaikus, patrimoniális berendezkedés elemei és a modern nemzetállam hatalomgyakorló struktúrái. Ezek az egymástól radikálisan eltérő formák két különböző elvet követnek: a patrimoniális szerkezet az uralom maximalizálását teszi lehetővé, míg a modern nemzetállam demokratikus hatalommegosztó elvek szerint működik. Az arab államok politikai rendszerének elemzése azt mutatja, hogy a tényleges hatalomgyakorlás a patrimoniális elvet követi, és ez olyan térben történik, melynek szereplői a hagyományos közösségi formák hagyományos szövetségével kapcsolódnak egymáshoz (klientúra). A döntések itt születnek, a végrehajtásról itt gondoskodnak, ezt nevezzük reális politikai térnek. A vezetés egyetlen személy abszolút hatalmát jelenti. Ezek mellett létezik a modern nemzetállamok demokratikus berendezkedésére emlékeztető struktúra, melyet az előbbivel szemben virtuális politikai térnek nevezünk, mert formális, és működését a reális politikai tér szereplői döntenek el, nyers hatalmi és személyi politikájukkal. A virtuális politikai tér ilyen értelemben eszköze a hatalomgyakorló reális politikai térnek.”

2001. szeptember 11. és az azt követő események ebbe a meglehetősen komplex folyamatba avatkoztak be, hogy ismételen kívülről próbáljanak drasztikus változásokat eszközölni. Az agendát az Egyesült Államok diktálta egy olyan felhatalma-

zás alapján, amelynek legitimitációja az arab világban sok szempontból megkérdőjelezhető volt, hiszen az a nemzetközi rend, melyre az Egyesült Államok hivatkozott, a „virtuális tér” részeként jelent, jelenik meg. A hivatalos arab politika (politikai elit) ugyan látszólag hajlandó lenne az Egyesült Államokat mint a legerősebb katonai hatalmat saját „reális terébe” beengedni, valójában azonban az látható, hogy ez olyan esetekben történik meg, amikor érdekeik egybeesnek az amerikai érdekekkel, amikor az Egyesült Államok az arab „reális tér” szabályai szerint játszik. Ez volt tapasztalható közvetlenül a terrorcselekmények után, és ennek (is) volt köszönhető, hogy az afganisztáni háborúval szemben az arab országok nem emelték fel szavukat. A „reális térben” az önvédelem és a bosszúállás joga és aktuusa a dolgok normális menetének, elfogadott rendjének része. A terrorizmus mint a fennálló hatalmi rend elleni támadás visszaverése szintén értelmezhető ebben a keretben, hiszen szinte az iszlám kezdete óta az arab történelem időről időre felbukkanó jelensége. A továbbiak azonban a demokrácia és az emberi jogok, melyek az Egyesült Államok logikájában és retorikájában szervesen összekapcsolódnak, az arabok számára a „virtuális térben” létező, idegen fogalmak. Ezek összekapcsolása a számukra is évtizedes biztonságpolitikai kihívást jelentő terrorizmussal teljességgel idegen, különösen, hogy ők maguk (is) a terrorizmus céltáblái és áldozatai (voltak).

Ahogy 2001. szeptember 11. után a nemzetközi rendszer napirendje letisztult, nyilvánvalóvá vált, hogy a Közel-Kelet elsősorban az arab iszlám világot, illetve a később „AfPak” terminussal megjelölt régiót jelenti, és legfőbb célja a demokratizálás, melyet igen komplex módon értelmeztek. (Az AfPak problematikával jelen tanul-

mány nem kíván foglalkozni.) George W. Bush számára a Tágabb Közel-Kelet demokratizálásának koncepciójában a demokratikus béke elméletét komplex módon értelmezve egyrészt a térség autoriter rendszereinek belső demokratizációját, gyakorlatilag a diktatúrák lebontását, másrészt a térség államai (elsősorban az arab országok és Izrael) közötti békét kívánta elérni. Ily módon a demokratizálásba beleértettek volna a térséggel szemben megfogalmazott legfontosabb biztonságpolitikai, politikai és társadalmi elvárások, mindazok, amelyekre az elnök a Tágabb Közel-Kelet kezdeményezésben és a 2002. januári „gonosz tengelye” beszédben utalt (terrorizmus, tömegpusztító fegyverek, emberi jogok).

A demokráciaépítés és a demokratikus deficit

A demokráciaépítés két irányban fogalmazódott meg: egyrészt a 2003-ban Szaddám Huszein rendszerétől felszabadított Irakban egy képzeletbeli „tabularasán” kívántak új, demokratikus államot teremteni, bizonyítva, hogy az arab iszlám világban is lehetséges a demokrácia. Másrészt, a szövetséges arab országok, például Egyiptom (formálisan) köztársasági rendszerét kívánták demokratizálni, bizonyítva, hogy ez rendszerváltás nélkül is elérhető. Az előbbi egyértelmű üzenet volt, hogy ahol az Egyesült Államok rendszerváltást tart szükségesnek, azt ott véghez is viszi, amit nemcsak a közel-keleti politikai vezetők hittek el, hanem maga az Egyesült Államok is, amikor erre alapozta stratégiáját. Az utóbbi, közvetve, szintén ezt az üzenetet hordozta, és elegendő fenyegetést jelentett ahhoz, hogy az afganisztáni, de különösen az iraki háborút követően a tér-

ség legtöbb állama kisebb-nagyobb reformokat hirdessen meg. A nyugati típusú liberális demokrácia azonban továbbra is a „virtuális tér” része maradt, nem kis zavart keltve azáltal, hogy a „reális térben” történő alkalmazása súlyos ellentmondásokat hordozott magában, amelyeket a nyugati világ „demokratikus deficitként”, míg az arab közvélemény és a politikai elitek egyaránt „kettős mérceként” értelmeztek.

A demokrácia fogalma önmagában is meglehetősen vegyes érzelmeket keltett. Egyrészt az arab közvélemény egyfajta új gyarmatosítást látott benne, ezért szívesen és gyakran utalt arra a tényre, hogy Mohamed próféta halála után a közösség prominens képviselői összegyűltek, és „demokratikusan” választották ki a közösség vezetőjét, a próféta utódját. Másrészt az arab országokban is ismert volt az a nyugati vita, hogy vajon alkalmas-e ez a régió a demokráciára. Harmadrészt, bár – és talán éppen azért, mert – az arab közvélemény nehezményezte, hogy ennek a vitának a keretében sokan mintegy „alsóbbrendűnek” nyilvánították, fokozottabban figyelte a demokrácia és az azt megtestesítő országok ellentmondásait, hibáit és „felsüléseit”. Például miközben egyes közel-keleti országok, így Egyiptom adminisztrációját az amerikaiak erőteljes nyomás alatt tartották, szembeötlően hiányzott a demokratizálásra való ösztönzés a legkonzervatívabb szövetséges, Szaúd-Arábia irányában. De emlékezetes az is, amikor válaszul Bill Clinton 1993-as beszédére, amelyben az elnök hangsúlyozta, hogy az Egyesült Államok a továbbiakban csak olyan államokkal fog jó kapcsolatokat ápolni, amelyekben demokratikus rend uralkodik, a szaúdi király megjegyezte, hogy „a demokráciának a világban elterjedt rendszerre nem alkalmas erre a régióra”. Ugyanebben a sorban említhető, hogy amikor Pa-

kisztánban 1999-ben Pervez Musarraf vezetésével győztes katonai puccs zajlott le, a közvélemény nagy része – 1999. októberi pakisztáni utam során kapott személyes információim szerint – úgy reagált, hogy „ha ez a demokrácia, amit Benazir Bhutto és Navaz Sarif és pártjaik részéről láttunk, akkor nem kérünk a demokráciából”.

Ugyanakkor a demokráciaépítés módjai sem voltak sikeresnek mondhatók: amikor Irakban a háborút megnyerő amerikai erők tiszta lapot kívántak teremteni az új, demokratikus – multietnikus és multiszektárius jellegét és területi integritását megőrző – Irak felépítéséhez, éppen azt a két tényezőt iktatták ki, amelyek ehhez elengedhetetlenül szükségesek voltak: az ideológiát és az összetartó erőt. Emlékezetes, hogy Paul Bremer, a Koalíciós Átmeneti Hatóság vezetője feloszlatta a rendfenntartó erőket, és eltávolítottatott hivatalából minden olyan embert, akinek a korábbi uralkodó Baász Párthoz kötődése volt. A „baászstalanítás” során gyakorlatilag elveszítették munkájukat a hadsereg és a biztonsági erők (rendőrség), az állami adminisztráció és az oktatás dolgozói. Ráadásul a baászista ideológia gyökeres kiirtása egyben az Irakot összetartó ideológiát is kiiktatta, ami a szektáriánus különbségek elmélyüléséhez, egy egyre fokozottabb mértékben szektarianizálódó politikai helyzethez, sőt, időnként kvázi vallási és polgárháborúhoz vezetett. Ezen a helyzeten valójában a demokratikus intézményrendszer formális megteremtése (átmeneti alkotmány – átmeneti parlament – állandó alkotmány – állandó parlament, nagyrészt 2005-ben) sem segített. Abdullah jordániai király elhíresült kijelentése szerint Iraknak egy „erős emberre” van szüksége.

Szintén 2005-ben Egyiptomban parlamenti és elnökválasztásra került sor, melyen – amerikai nyomásra – először került

sor több elnökjelölt állítására. Számos vélemény szerint a többjelöltes elnökválasztás mindössze a választási rendszer „kozmetikázását” jelentette, nem pedig komoly, átfogó reformokat. Ezt látszott alátámasztani a választási megfigyelők kérdése is, akiknek működését, a választási bizottság elnökének döntésére hivatkozva, Hoszni Mubárák az utolsó pillanatig, a választások előestéjéig nem engedélyezte. Amikor végül mégis megadta az engedélyt, már csak helyi, egyiptomi megfigyelők tudták ellenőrizni a választások tisztaságát, akik azonban számtalan visszaélést, visszaélést jelentettek. Mubárák 88,6 százalékos győzelme megkérdőjelezhetetlen volt, és gyakorlatilag leszerelte a tiltakozást. A mögötte második helyen álló, mintegy nyolc százalékot szerzett Ajman Núrt azonban bebörtönözték. A Bush-kezdeményezést a térség más országaiban is több-kevesebb, a reformok irányába mutató lépés követte, azonban a második Bush-elnökség idejére egyre világosabbá vált, hogy a Közel-Kelet demokratizálása megbukott. Mind a szövetséges, mind az ellenséges arab vezetők ellenérdekeltek voltak a reformokban, amelyek éppen az ő hatalmukat ásták volna alá. Ugyanakkor az Egyesült Államok az immár két háború, az Iránnal való konfliktus és a változatlanul megoldásra váró palesztin–izraeli konfliktus miatt mindinkább a stabilitásban volt érdekelt, így a demokratizálás egyre jobban háttérbe szorult. Ráadásul az a politika, hogy az Egyesült Államok lépéseket sürgetett az egyik országban, míg más országokban egy esetleg sokkal konzervatívabb gyakorlatot szó nélkül hagyott, a legteljesebb mértékben igazolni látszott a „kettős mérce” létezését.

A „kettős mérce” különös jelentőséggel bírt és bír a palesztin–izraeli vonatkozásban, ahol a demokratizálás a térség legna-

gyobb hatású konfliktusával fonódott össze. Emlékezetes, hogy a 2006 januárjában – erős amerikai sürgetés mellett – a palesztin területeken tartott parlamenti választásokat a Hamász nyerte, azonban kormányát sem az Egyesült Államok, sem Izrael, sem az Európai Unió nem ismerte el. Jóllehet a Hamász megítélése az arab politikai elit körében is problematikus, a tény, hogy a Nyugat által diktált játékszabályoknak megfelelően nyerte meg a választásokat, ezáltal bizonyítva, hogy a palesztin társadalom jelentős részének bizalmát élvezzi, végképp összezavarta az arab gondolkodást. Különösen, hogy az Egyesült Államok továbbra is Izraelt támogatta, mely a palesztin területeket – az ENSZ által is elítélt módon – megszállva tartotta. Az Egyesült Államok hiába próbál időről időre „semleges közvetítőként” fellépni az arab–izraeli béke kérdésében, az arab közvélemény, beleértve a politikai elitet is, máig „kettős mércét” lát, és azt nem fogadja el. Mindezek még jobban megerősítették a meggyőződést, hogy a demokrácia terjesztése valójában ürügy a Nyugat (az Egyesült Államok és Izrael) számára a térség feletti ellenőrzés megszerzésére, sőt, sokan egyenesen a palesztin területek izraeli gyarmatosításáról beszélnek. Az Egyesült Államok arab szempontból egyoldalúnak és elfogultnak tekintett Izrael-politikája, valamint az a nyugati médiában hangoztatott kijelentés, mely szerint „Izrael a térség egyetlen demokráciája”, szintén nem tette népszerűbbé a demokratizálás programját. Míg a nyugati országok számára a Hamász győzelme világossá tette, hogy az arab világban a demokráciadeficit egy különösen problematikus alakban jelentkezhet, azaz hogy egy demokratikus folyamatban olyan erők – radikális iszlámisták – kerülhetnek hatalomra, melyek értékrendje meglehetősen messze

áll a demokráciától. Hosszabb távon továbbá egy újabb demokráciadeficit is elkönyvelhető, melyet leglátványosabban az arab tavasz eseményei mutattak meg: nevezetesen a demokratizálás éppen azokat a(z autoriter) rendszereket számolja fel, melyek az elmúlt évtizedekben a radikális iszlámista csoportokat és mozgalmakat „kezelni” tudták.

Az amerikai demokratizálás és politikai átalakítás tehát látványosan kudarcot valtott, amit még az sem tudott megakadályozni, hogy a meglehetősen ambivalens érzésekkel figyelő arab országokban erőteljes amerikai demokráciapropaganda kíséerte a demokratikus rend kiépítésére tett törekvéseket. Irakban például a Koalíciós Átmeneti Hatóság „demokráciaközpontokat” szervezett, ahol a törzsi vezetőket tanították a demokráciára. A Dzsazíra és az Arabijja hírcsatornák mintájára pedig megkezdte működését a Hurrijja („Szabadság”) nevű amerikai hírtelevízió, mely azonban máig sem tudta elérni a másik két csatorna népszerűségét. A kudarcban jelentős szerepet játszottak például az iraki „újjaépítés” folyamatában elkövetett „melléfogások” – az amerikai katonák által elkövetett atrocitások az iraki lakossággal szemben, az Abú Ghurajb börtön, vagy (az Afganisztánban szintén többször előfordult) esküvői menetek szétlövése – is, amelyek további kérdőjeleket vetettek fel az arab közvéleményben.

Mégis, mint a későbbiekben kiderült, 2001. szeptember 11. és következményei olyan folyamatokat erősítettek fel, vagy indítottak el, amelyek 2011-ben az arab tavaszban jelentkeztek. A politikai események mellett a legszembetűnőbb az arab közvélemény reakciója volt: ismét büszkék lehetnek arra, hogy arabok, és arra, amint gyakran mondogatták, hogy „megmutattuk a világnak, hogy mi is tudunk demokratikusan

politizálni”. Bár a kezdeti demokratikus népi megmozdulások igen különbözőképpen alakultak, nyilvánvaló, hogy az arab világban egy olyan folyamat indult el, amely a nyugati terminológiában a demokratikus jelzővel írható le, és hosszú távon az arab társadalmak és politikai rendszerek demokratizálódásához vezethetnek. Ennek okai között külső és belső elemek is tetten érhetők:

Az elmúlt évtizedekben az arab világban is jelentős gazdasági liberalizáció zajlott le, amelynek haszonélvezői ugyan különböző társadalmi csoportok voltak, de amelynek következtében általában kialakult egy jelentős gazdasági hatalommal bíró réteg. Ezek a csoportok sok helyütt a hatalomhoz, vagy annak különböző szerveihez kapcsolódnak, de iszlám szervezetek is gyakran szereztek gazdasági érdekeltségeket. Az így kialakuló gazdasági elit egyre inkább beleszólást követel a politikai döntéshozatalba.

Másrészt, az elmúlt évtizedek oktatáspolitikájának köszönhetően kinevelt, művelt, gyakran külföldet is megjárt, a modern technológia eszközeit bíró nemzedékek, különösen a diplomások egy olyan új, egyre növekvő létszámú csoportként jelennek meg, amely fogékonyak bizonyult az amerikai demokratizálási kezdeményezésre. A különböző országokban eltérő módon, de megindult a civil társadalom – mecseteken kívüli – megszerveződése. (A mecsetekhez, mint a közösségi vallásgyakorlathoz kötődő „civil társadalmi szerveződéseknek” nagy hagyománya van az iszlámban, azonban az ő érdekeiket leginkább a különböző vallási szerveződések jelentik meg.) Ennek egyik legismertebb példája a 2005-ös egyiptomi választások előtt alakult civil mozgalom, melynek közismert neve Kifája (Elég!) volt.

A 2011-es arab tavasz eseményei azt mutatják, hogy az arab országok egy ré-

szében legalábbis a civil társadalom szerveződése eljutott arra a fokra, ahol képes elégedetlenségét megmutatni és a politikai rendszerben békés eszközökkel változásokat kikényszeríteni. Ugyanakkor – legalábbis ebben a pillanatban úgy látszik – még nem alakultak ki azok a szervezeti formái (pártjai?), melyek képessé tennék a politikai hatalomban való részvételre, vagy annak megragadására. Az is jól látszik, hogy a demokratikus propaganda, ha lassan és megkésve is, visszhangra talált. Egyrészt a hatalomban lévő politikai elitnek is részben magukévá tették, teszik a demokratikus retorikát, még akkor is, ha a gyakorlatban a demokratikus elemek alkalmazására nem, vagy csak részlegesen kerül sor. (Érdekességként megemlítjük, hogy a volt „szocialista” arab országok a „népi demokratikus” retorikát eleve kiválóan művelték.) Másrészt az ellenzéki politikai szervezetek is ezt használják, amikor politikai követeléseiknek adnak hangot, különösen, ha álláspontjukat a külföld felé is sugározni kívánják. Kérdés, hogy demokratikus értékrendjük meddig terjed, és véget ér-e, ha hatalomra jutnak, azonban egyfajta globális igazodási kényszer jól megfigyelhető. Végül, de nem utolsó sorban úgy látszik, hogy a közvélemény, a civil társadalom, illetve a társadalom nem szervezett csoportjai is elsajátították a terminológiát. Ami azon túl, hogy megtanulták: erre van a nyugati országokban fogadókészség, arra is utal, hogy a demokráciának vannak bizonyos elemei, amelyek az iszlámban is megtalálhatók (egyenlőség, közteherviselés, társadalmi szolidaritás), így ismerősen csengenek. Mindez azonban felveti azt a kérdést, hogy vajon az arab demokráciamodel – ha lesz ilyen – mennyiben lesz kompatibilis a nyugati liberális demokráciával.

Konklúzió

Összességében elmondható, hogy a 2001. szeptember 11-i terrorcselekményeknek az arab világra gyakorolt hatása elsősorban az Egyesült Államok térségbeli politikájára, a demokráciaépítés programjára adott válaszként érhető tetten. Miközben a terrorcselekmények „mindössze” az Egyesült Államok legyőzhetetlenségének mítoszát döntötték meg az arab országokban, az amerikai demokráciaépítés az Amerika-ellenességet növelte meg drasztikusan, még az Egyesült Államokkal szoros szövetséget ápoló országokban is. A nyugati országok szemében „demokratikus deficitként” jelentkező eseményeket (például a Hamász vá-

lasztási győzelme) az arab világ „kettős mérceként” értelmezte és utasítja el. Miközben a nyugati kezdeményezések kudarcának következményeként a modernizációs és globalizációs válsággal küzdő arab világban a külső hatások ellenére a térség belső politikai dinamikája egyre nagyobb hangsúlyt kapott, az arab tavasz eseményei azt mutatják, hogy a demokráciaépítés mégsem maradt hatás nélkül. A gazdasági liberalizáció, az elmúlt évtizedek kötelező iskoláztatása, a média és a nyilvánosság mind hozzájárultak ahhoz, hogy a civil társadalom szerveződése új szakaszba lépett, aminek politikai következményei egyelőre beláthatatlanok. Ebben az értelemben 2001. szeptember 11. nem maradt hatás nélkül. ■

Irodalom

- N. Rózsa Erzsébet – Tüske László: „Jázmin forradalom” a Közel-Keleten, avagy egy új korszak kezdete. *MKI Elemzések* 2011/2. www.hiia.hu.
- Gazsi Dénes: Irán: „Irak csak ürügy volt, az igazi célpont mi vagyunk ...”. *Kül-Világ*, 2005. 4. szám. <http://epa.oszk.hu/00000/00039/00007/pdf/gazsi.pdf>.
- Esposito, John L.: Practice and Theory. A Response to „Islam and the Challenge of Democracy”. *Boston Review*, April/May 2003. <http://bostonreview.net/BR28.2/esposito.html>.
- How democratic is the Middle East? *BBC*, September 9, 2005. http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3784765.stm
- Democracy Building in South Central Iraq. January 7, 2004, Coalition Provisional Authority. http://www.iraqcoalition.org/pressreleases/20040110a_Democracy-Hillah.htm.
- Kramer, Martin: How Not to Fix the Middle East. *Middle East Papers*, No. 7, December 7, 2009.